

ORHON YAZITLARINDA EDGÜ KELİMESİNİN FARKLI BİR KULLANIMI ÜZERİNE

Ayşegül GÖZEL*

Öz: Türk dilinin en eski yazılı belgeleri Göktürk yazıtlarıdır. Bu yazıtlarda gelişmiş ve olgunlaşmış bir dil kullanıldığı kabul edilmektedir. Dil kullanımının gelenekselleştiği de anlaşılmaktadır. Soyut kavramlara yer verilmesi, sanatlı kullanımlar, sınırlı yazı alanına sınırlı sayıda sözcükle yoğun ve etkili mesajlar yerleştirilebilmiş olması, işlenmiş zengin bir dil ile karşı karşıya olduğumuzun başlıca kanıtıdır.

Yazıtlar üzerine 1893 yılından bu yana birçok bilim adamı tarafından çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar sayesinde yazıtlardaki metnin okunuşu ile ilgili problemler azalmış olsa da anamlandırmalarda hâlâ sorunlar olduğu görülmektedir.

Bu makalede KT D 24 ve BK D 20 satırlarında geçen *barduk yirde edgüg ol erinç* cümlesindeki *edgü* sözcüğünün anlamlandırılması üzerinde duruldu. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda kelimeye "iyi" anlamı verilmiştir. Ancak bu mana bağlama uymamaktadır.

Burada ise temel yayınlarda *edgü* sözcüğünün nasıl anlamlandırıldığı incelenip değerlendirildi. Sonuçta bağlam da dikkate alınarak ve *edgü* kelimesinin kullanımı belagat açısından da değerlendirilerek yeni bir anlam önerisi getirildi.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, Göktürkçe, Orhon Yazıtları, Anlambilim, *edgü*

On A Different Use Of The Word *Edgü* In Orkhon Inscriptions

Abstract: The oldest written records of the Turkic language are the Orkhon inscriptions. It is accepted that an advanced and full-blown language was used in these inscriptions. It is also understood that the use of language became ossified. The presence of abstract concepts, use of artistic expressions, the conveyance of intensive and efficient messages with a limited number of words in such a limited writing space are major evidences that we are facing with a refined and rich language. The inscriptions have been studied by many scholars since 1893. Although these studies decreased the problems on reading of the inscriptions, there still seems to be issues with its interpretations.

In this article, signification of the word *edgü* in the sentence *barduk yirde edgüg ol erinç* in lines KT D 24 and BK D 20 is the focus. In the studies conducted so far, the word has been interpreted as "good" in meaning. However, this interpretation does not align with the context.

Here, key publications were analyzed and evaluated on how the word *edgü* was interpreted. As a result, taking the context into account and evaluating rhetorically the use of the word, a new meaning for *edgü* was suggested.

Keywords: Old Turkic, Göktürk, Orkhon Inscriptions, Semantics, *edgü*

Giriş:

Bu makalede Kül Tigin Yazıtının doğu yüzü 24. satırında ve Bilge Kağan Yazıtının doğu yüzü 20. satırında farklı bir kullanımda geçen *barduk yirde edgüg ol erinç* cümlesi ile bu cümledeki *edgü* kelimesini yeniden yorumlanmıştır.

Sorun:

Söz konusu cümlelerin okunuşunda araştırmacılar uzlaşmış gibidir. Ancak cümlede geçen *edgü* kelimesi olumsuz bir manada kullanılmış gibi gözüktüğü için

* Dr., Eskişehir/TÜRKİYE. E-posta: aysegulgozell@gmail.com ORCID No: 0000-0003-1505-3781

anlamlandırılması sorunludur¹. Bu sebepten bağlamın ve sözcüğün yeniden yorumlanması gerekmektedir.

Yapılan çalışmalar:

Bu cümle araştırmacılar tarafından şu şekilde anlamlandırılmıştır:

Radloff 1895: *barduk yirde edgüñ ol erinç* “In dem Lande, wohin ihr gegangen, zeiget ihr eure **Trefflichkeit** (s. 15) || gittiğiniz yerde, **mükemmelliğinizi** gösterdiniz.

Thomsen 1896: *barduk yirde edgüg ol erinç* “mais dans le pays où tu allas, **bien** que ce (pays-) lá fût bon (?)” (s. 106) || “ama gittiğiniz yerde bu (ülke) **iyi** de olsa (?)...” (Thomsen/Köken, s. 106).

Thomsen, notlar bölümünde *edgüg ol erinç* kelimelerinin anlaşılmasız olduğunu belirtmiş, yaptığı çeviriyi de kötünün iyisi şeklinde nitelendirerek *edgüg*'ün *edgü* (ö)g olabileceğini varsaymıştır (s. 153 || 179 n. 34).

Yazıksız 1924: *barduk yirde edgüg ol erinç* “vardığınız yerde **iyi** olduğundan...” (s. 113).

Yazıksız, *edgüg* (أَدْغُوكْ) okunuşundaki ك ‘in doğru kullanılmadığını, tıpkı Thomsen gibi *edgü ög* biçiminde okunması gerektiğini belirterek anlamca kuvvetlendirme sözlere olan *hem* ve *dahi* ile ilişkilendirmiştir (s. 113).

Orkun 1936: *barduk yirde edgüg ol erinç* (s. 40) “vardığınız yerde **hayrınız** bu oldu...” (s. 41).

Tekin 1968: *barduk yirde edgüg ol erinç* (s. 234) “In the places you went your (only) **profit** was the following...” (s. 267) || Gittiğin yerlerde (tek) **kazancın** şuydu.

Ergin 1970: *barduk yirde edgüg ol erinç* (s. 48) “gittiğin yerde **hayrın** şu olmalı...” (s. 49).

Tekin 1988: *barduk yirde edgüg ol erinç* (s. 30) “gittiğiniz yerde **kazancımız** şu oldu, hiç şüphesiz...” (s. 31).

Aksan 2003: *barduk yirde edgüg ol erinç* “gittiğin yerde (elde ettiğin) **iyilik** (**kazanç**) şu oldu kuşkusuz...” (s. 107).

Aksan, açıklamasında halkın yanlış davranışlarının *epiphora*² örnekleri ile yinlendiğini ve devamında bu davranışlarının sonunda nelerin yitirildiği, kazancın ne olduğu sorusuyla vurgulandığını belirtmiştir (s. 107).

Berta 2010: *barduk yirde edgüg ol erinç* (s. 155) “gittiğiniz ülkelerde (yerde) **kazancınız** o idi...” (s. 195).

Ölmez 2015: *bardok yirde edgüñ ol erinç* (s. 87) “gittiğiniz yerlerde elde ettiğiniz şu olmalı...” (s. 100).

Şirin 2015: *barduk yirde edgüg ol erinç* “gittiğin yerde **kazancın** şu olmalı...” (s. 236).

Ercilasun 2014: *barduk yirde edgüg ol erinç* “gittiğin yerde kazancın şu oldu...” (s. 107).

Ercilasun 2016: *barduk yirde edgüg ol erinç* (s. 520) “gittiğiniz yerde **kazancınız** (!) şu oldu...” (s. 521).

¹ *edgü* sözcüğü < *ed+gü* biçiminde çözümlenebilir. “İyi” anlamındaki *edgü* ile “mal” anlamındaki *ed* arasındakine benzer bir ilişki İng. *good* “iyi”, *goods* “mal” arasında da vardır.

² *Epiphora*: Aynı sözcüğün ya da sözcük öbeğinin birbirini izleyen koşut yapıtlı tümce öğelerinin, tümcelerin ya da söz birliklerinin sonunda yinelenmesi ile gerçekleşir (Aksan 2003: 116).

Tekin 2016: *bardok yirde edgüg ol erinç* “gittiğiniz yerlerde (tek) **kazancınız** şu oldu” s. (114) / “gittiğiniz yerlerde **kazancın** şu (oldu) şüphesiz (s. 148) / gittiğiniz yerlerde (biricik) **kazancın** şu oldu şüphesiz” (s. 155).

Aydın 2019: *bardok yérde edgüg ol erinç* “gittiğiniz yerde **elde ettiğiniz** şu kuşkusuz...” (s. 59).

Erdem-Demirci 2019: *bardok yérde edgüg ol erinç* “gittiğiniz yerde **elde ettiğiniz** şu kuşkusuz...” (s. 308).

Sözlüklerde ve dilbilgisi kitaplarında: edgü

Drevnetyurkskiy Slovar 1969: *edgü* “хороший, добрый” || iyi, iyilik (s. 163a). Burada geçen tüm örneklerde *edgü*, “iyi, iyilik” anlamında kullanılmıştır.

Räsänen 1969: *edgü* “gut” || iyi (s. 36a).

Clauson 1972: *edgü* “good” || iyi (s. 51b). Clauson, *edgü* kelimesine insanlar için: iyi; ahlaki açıdan iyi; niteliksel olarak iyi, kullanışlı anlamlarını vermiştir.

Erdal 1991: *edgü* “good, goodness” || iyi, iyilik (s. 164). Erdal, *edgü*’yü {+gU} ile kurulmuş, ruh hallerini ifade eden örnekler arasında değerlendirilmiştir.

Caferoğlu 2015: *edgü* “iyi, üstünlük” (s. 68).

Tekin 2016: *edgüg* “kazancın” < **edgüñ* (s. 70) / *edgü+g* “kazancın” (s. 98).

Ercilasun-Akkoyunlu 2018: *edgü* “iyi” (s. 632). (Divandaki örneklerde bizim ele aldığımız örnekteki gibi bir kullanım yoktur).

Değerlendirme:

Yayınlardaki anlamlandırmalar gruplandırıldığında şu ortaya çıkmaktadır:

edgü “mükemmellik”: Radloff 1895.

edgü “iyi”: Thomsen 1896, Yazıksız 1924.

edgü “iyilik”: Aksan 2003.

edgü “hayır”: Orkun 1936, Ergin 2013.

edgü “kazanç”: Tekin 1968, Tekin 1988, Berta 2010, Şirin 2015, Ercilasun 2016, Tekin 2016.

edgü “elde edilen şey”: Ölmez 2015, Aydın 2019, Erdem- Demirci 2019.

Neşirlerde kelime “iyi, iyilik, hayır, elde edilen şey, kazanç” anlamıyla olumlu biçimde yorumlanmıştır. Fakat olumlu olarak değerlendirildiğinde bağlamda çelişki bulunmaktadır. Çünkü kendinden sonra gelen ifadeler olumlu değil, olumsuzdur.

Kelimenin manasını daha iyi anlamak için bağlama bakalım:

KT D 22-24: Üstte gök çökmese, altta yer delinmese, Türk ulusu, ilini ve töreni kim bozabilecekti? Türk ulusu, pişman ol! (Seni) beslemiş bilgili kağanının iyi iline disiplinsizliğin yüzünden kendin ihanet ettin, nifak soktun. Silahlı nereden gelip seni dağıtarak sürdürdü? Süngülü nereden gelip sürerek götürdü? Kutlu Ötügen ülkesinin ulusu, gittin! Doğuya giden, gittin! Batıya giden, gittin! Gittiğin yerde **edgüg** şu oldu: Kanın su gibi aktı, kemiklerin dağ gibi yığıldı, bey olacak erkek çocuğun köle oldu, kadın yönetici olacak kız çocuğun cariye oldu.

Bağlamdan da anlaşıldığı gibi, kağanına ve yurduna ihanet eden Göktürkler, kendi iradeleriyle her tarafa dağılmışlar, gittikleri yerlerde ise hep felaketlerle karşılaşmışlar,

ölmüşler, köle olmuşlar. Göktürklerin gittikleri yerlerde buldukları ise “iyilik, hayır, kazanç” değil, felaket olmuştur.

Öneri

Göktürk yazıtlarında kısa, özlü bir anlatım vardır. Göze çarpan bir diğer özellik de kelimelerin zaman zaman sanatlı söyleyiş ile kullanılmış olmasıdır. Bu sayede az söz ile daha etkili bir ifade gerçekleştirilmiş olur.

Göktürk yazıtları, en eski yazılı kayıtlar olarak kabul edilse de Türkçenin bu yazıtlardan çok daha önceden işlenmiş bir dil olduğu açıktır. Çünkü dil hep bir gelişim hâlinindedir ve yazıtlardaki kullanılan dil de bir anda bu olgunluk düzeyine ulaşmamıştır.

Yazıtlarda kullanılan sanatlı söyleyişler üzerinde Aksan'ın çalışmaları bulunmaktadır (1976, 1983, 1990, 2003). Bu çalışmalarda benzetmeler, aktarmalar, çok anlamlılık, karşıt kavramların kullanılması, yinelemeler, benzetmeler ele alınmıştır. Bu sanatlı söyleyişlerin varlığı, yazıtların ne kadar gelişmiş, işlenmiş ve olgunlaşmış bir dile sahip olduğunu da ortaya çıkarmaktadır.

Yazıtlar üzerine yapılan anlam bilimsel çalışmalar son derece önemlidir. Yazıtlarda kullanılan sözcüklerin anlam alanları cümledeki anlamı ile desteklenmelidir. Çünkü cümleyi söyleyenin içinde bulunduğu durum, söyleme amacı, hitap ettiği kitle ile olan iletişimi, sözcüklerin anlamını etkilemektedir.

Türkçede mesajı daha etkili kılmak için bazen zıt anlamdaki kelimeyi kullanmak gerekebilir. Şöyle ki: Hava kapalı iken “Ne kadar güzel hava!” demek ya da cimri birine “Ne kadar cömertsin!” demek aslında “Hava çok kötü” ve “Sen çok cimrisin” anlamına gelir. Dilbilim çalışmalarında “söylediklerinin tam tersini söylemeye *tersinleme (irony)*” denir (Doğan, 2015, s. 142; 2015b, s. 190). Tersinleme: alay, iğneleme, ders verme, dokundurma içerir.

Karaağaç, bir söz, söz dizimi veya metnin dil bilgilik yapısının tam tersi anlam için kullanılmasını yergi (irony) olarak açıklamıştır (2018, 867b). Aynı kavram, Bilgegil, tarafından “ifadeyi zarif bir tarzda, mahâretle medlûlünden başka bir yöne çevirmek”, yani “ta’rîz” (2015, 170) ile karşılanmıştır.

Yazıtlarda geçen *barduk yirde edgüg ol erinç* cümlesindeki *edgü* kelimesine verilen anlamlar bağlama göre tutarlı görünmemektedir. Gittikleri yerde elde edilen şeylere bakıldığında bunun “iyilik, hayır ve kazanç” ile ilgisi bulunmamaktadır. *barduk yirde edgüg ol erinç* cümlesinden sonra Türk ulusunun başına gelen felaketler sıralanmıştır. Bu sebepten cümlede Bilge Kağan'ın söylemek istediği aslında şudur: Gittiğin yerde (bulduğun) **felaket** şudur / gittiğin yerde **felaketin** şu oldu / gittiğin yerde belanı buldun”. Bilge Kağan, ulusunu eleştirmek için aslında olumlu anlama sahip olan *edgü* kelimesini bilinçli olarak kullanmaktadır. Bu yolla kızgınlığını ve eleştirisini de ifade etmiş olmaktadır.

Edgü sözcüğü bağlamsal olarak “kötülük, felaket, bela” anlamında kullanılmış olsa da bu anlam şüphesiz geçicidir ve sözlüksel değildir. Mesajı daha etkili kılmak için sözcük tam zıt anlamda kullanılmıştır. Bilge Kağan'ın yaptığı, belagat terminolojisiyle bir *tersinleme (irony)/tariz* sanatıdır.

Sonuç:

Göktürk yazıtları Türk dilinin en eski yazılı tanıkları olmakla birlikte yazıtlarda kullanılan dil, sanatlı söyleyişler, hitabetin ustalıkla kullanımı yerleşmiş bir dil kullanımının, hatta dili ustalıkla kullanan eğitimli bir kitlenin varlığını göstermektedir. Yazıtlardaki sanatlı söyleyişler üzerine yapılan çalışmalarda benzetmeler, aktarmalar, çok anlamlılık, karşıt kavramların kullanılması, yinelemeler, benzetmeler ayrı ayrı ele

alınmıştır. İncelememize konu olan *barduk yirde edgüg ol erinç* cümlesinde ise *tersinleme (irony)/tariz* sanatına başvurulmuş, sözün tam tersi söylenmek istenmiştir. Bilge Kağan, aslında bu cümle ile “Gittiğin yerde belanı buldun” demek istemiştir.

Kaynakça:

- Aksan, D. (1976). Eski Türk yazı dilinin yaşıyla ilgili yeni araştırmalar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1975-1976, 133-141.
- Aksan, D. (1983). Köktürkçenin söz varlığı üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1980-1981, 17-21.
- Aksan, D. (1990). Göktürk yazıtlarında söz sanatları güçlü anlatım yolları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1990, 1-12.
- Aksan, D. (1998). *Anlam Bilim*, anlambilim konuları ve türkçenin anlambilimi. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2003). *En Eski Türkçe'nin izlerinde*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2019). *Orhon yazıtları* (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Berta, Á. (2010). *Sözlerimi iyi dinleyin...* Türk ve Uygur runik yazıtlarının karşılaştırmalı yayını. (Çev. E. Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (2015). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Doğan, G. (2015a). Söylemin yorumlanması. *Anlamlandırma Süreçleri*. s. 123-152. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Doğan, G. (2015b). Buyurmayan buyrum tümceleri. *Anlamlandırma Süreçleri*. s. 183-194. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Drevnetyurkskiy Slovar*. (1969). Ed. V. M. Nadalyaev v.d. Leningrad: Akademiya Nauka SSSR.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk Bengü taşları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2018). *Divânu Lugâti't-Türk*. giriş-metin-çeviri-notlar-dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: a functional approach to the lexicon*. I-II, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdem, M. D. Ve Demirci, Ü. Ö. (2019). *Köktürkçe*. Ankara: Pruva Yayınları.
- Ergin, M. (1970). *Orhun abideleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karagöz, İ. (2006). Edgü kelimesi üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, c. 54/2. s. 127-132.
- Orkun, H. N. (1936). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2015). *Orhon-Uygur hanlığı dönemi Moğolistan'daki en eski Türk yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Radloff, W. (1895). Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. St. Petersburg.
- Saraç, M. A. Y. (2000). Klâsik edebiyat bilgisi, belâgat. İstanbul: R Yayınları.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskiy yazıkov*. «A-I». Moskova: Nauka.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin yazıtı notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tekin, T. (1968). *A grammar of orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University.
- Tekin, T. (1988). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tenişev, E. R. (1986). Eski Türklerde edebi dil var mıydı? *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 1982-1983. 157-161.
- Thomsen, V. (1896). *Orhon ve Yenisey yazıtlarının çözümü ilk bildiri. Çözülmüş Orhon yazıtları*. (Çev. V. Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (1993).
- Uzun, L. S. (1995). *Orhon yazıtlarının metindilbilimsel yapısı*. Ankara: Simurg Yayınları.

Ayşegül GÖZEL

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Altuigurisch-Deutsch-Türkisch
Göttingen: Universitätsverlag.
[Yazıksız], N. A. (1924). *Orhon abideleri*. İstanbul (R.1340).